

F R E D N I N G V Æ R D I E R

PRÆSTEGADE 23

KALUNDBORG KOMMUNE

Besigtigelsesdato:	30.06.2010
Besigtiget af:	Mia Kroer Ræbild
Journalnummer:	2010-7.82.07/326-0001
Kommune:	Kalundborg Kommune
Adresse:	Præstegade 23
Betegnelse:	Præstegade 23
Fredningsår:	1918
Omfang:	<i>Det middelalderlige stenhus</i>

— BYGNINGSBESKRIVELSE

Danmarks bedst bevarede middelalderlige beboelseshus ligger i Højbyen på sydsiden af Præstegade, hvor den brolagte gade slår et knæk, modsat Kirkeladen og Vor Frue Kirke. Syd for bygningen er en lille have, og herfra falder terrænet markant ned mod vandet. Mellem nr. 23 og nabohuset nr. 25, mod vest, er en slippe og i forlængelse af denne, fører en gammel trappe ned til det lavere plateau ved vandet.

Den efter-reformatoriske præstegård, kaldet stenhuset, er opført omkring år 1500 af Sct. Gertruds Alter i Kalundborg. Stenhuset er opført i romansk og gotisk stil, med senere ommuringer i renæssance-træk.

Stenhuset er grundmuret i røde munkesten med stejlt heltag, der er dækket med munke- og nonnetegl. Det er rejst i to stokværk over en hvælvet kælder, funderet på marksten og munkesten. Stenhusets nordside har i første etage en smal lysstribe og et cirkulært vindue. I anden etage er to vinduer med spidsbuede spejle muret af profilsten. Mellem de to vinduer ses spor efter en kvist båret af to svære egeremme. Gesims af to savsnitsskifter mellem udkragede skifter.

Vestgavlen har tre vinduer, fladbuede i spidsbuede spejl. Umiddelbart over terræn er to små lyssprækker til kælderen. Gavlens nedre del har et stigende blændingsmotiv af fem høje, spidsbuede blændinger. Over dem et savsnitsbånd og endnu en spidsbuet blænding. Gavlkammene er muret af et rulleskifte, de er forsynet med tinder ved gavlfod og top samt midt mellem disse. Toptinden er to sten bred og fungerer som skorstensløb. Blændingsdekorationen er asymmetrisk i forhold til toptinden. Den største del af gavltrekanten synes ommuret under tidlig renæssanceindflydelse. Derved har de to glugger i blændingernes kurvehankbuede stik indvendig. Vestgavlens nordre hjørne er indtil 20 skifter over sokkelstenen muret af sten med rundt hjørne. Sokkelstenen i hjørnet er en genanvendt gravsten eller sokkelkvader.

På stenhusets sydside er lidt øst for midten et grundmuret trappehus med vingetegldækket heltag. Den vestlige del af facaden har tre vinduer samt en dør. Dørens spidsbuede spejl har dobbeltfalsede muret af profilsten. Øst for

trappehuset er en rektantet lem og et vindue. Adgangen til den meget dybtliggende kælder sker gennem en udvendig dør i trappehusets sydside.

Østgavlen rummer en række spor efter fladbuede døre og vinduer samt tagspor efter to huse, der begge har fungeret sammen med Stenhuset til forskellig tid. Østgavlen har elleve kamtakker muret med små bryn. I toptinden er skorstensløb. Ud for den næstnederste kamtak er et gennemgående savsnitsbånd. Alle Stenhusets vinduer er små blysprossede ruder, rhomber, indfattet i en træramme, de stammer fra 1930'erne.

Indvendigt.

En indvendig trappe med nyere tegltrin og oprindeligt mønsterlagt murværk på det skrånende loft fører ned til et stort kurvehanksbuet hvælvet rum mod syd, og to mindre ligeledes hvælvede rum nord herfor. Hvælvene er berappede og samtlige mure hviler på kampesten. Døråbningen i midtervæggen og ind til det lille nordøstre rum er kurvehanksbuede, og der er rester af dørhængsler i murværket. Fra sidstnævnte rum fører to kanaler i nordmuren dels op til 1. sal og dels op til loftet, hvor det udmunder i murkronen. Under den vestre kanal er en dyb, fladbuget, ufalset niche. Kælderens lysspalter har aftrappede og smigede lysninger. Gulvet er brolagt med pigsten og sand, bortset fra det nordøstre rum, hvor gulvet er lerstampet og ligger ca. 20 centimeter lavere end de øvrige.

På sydsiden af Stenhuset fører en nyere simpel trætrappe op til bygningens første etage og direkte ind i en stor forstue. I forstuen er en kaminniche i østvæggen og ved siden af denne en tilmuret enkeltfalset døråbning. I rummets sydvæg øst for indgangsdøren er en fladbuget dør til trappetårnet. På vest-, syd- og midtervæggen er bevaret en skaktavlsbemaling (som på Nyborg Slot) og nogle rankeornamenter omkring vinduerne. I den langsgående skillevæg er fire fladbuede gemmenicher, hvor der i de to østre sidder hylder og lågerammer. I væggen er desuden en fladbuget døråbning med en senmiddelalderlig dørplade, samt smedede hængsler og låsekasse. Der er synligt træbjælkelag med loftbrædder imellem. Mod nord ligger to smalle tøndehvælvede rum, et større mod vest og et mindre næsten kvadratisk mod øst. I sidstnævnte er i højde med gulvet to fladbuede åbninger med stærkt skrånende bagvægge, de to åbninger står i forbindelse med kanalerne fra kælderen til loftet. Tøndehvælvet er berappet og kalket blå. Gulvene er teglgulve, både gule og røde sten er anvendt, oprindeligt mønsterlagt.

Fra første etage er der adgang til bygningens øvrige etager via et fremspringende femkantet trappetårn, med en nyere spindeltrappe af træ. Ad en smal fladbuget åbning er der adgang til anden etage, der består af et stort rum med en kaminniche i østvæggen. Nord for kaminen er en tilmuret døråbning og nord for denne en gemmeniche med træhylder og med 1700-tals skabslåger for. Lågerne er bemalet med en stjerne. Gulvet er et nyere plankegulv af fyr. Væggene står kalkede, men med megen afskalling.

Bjælkelaget er orienteret nord/syd med synligt bræddeloft. På bræddeloftet, imellem vægge og træbjælker, ses profilerede pyntelister.

Tagetagen er konstrueret med et ret højt styrterum. I østgavlen er dels en enkeltfalset dør, og dels en rektantet dør, kun ca. 60 centimeter bred. I vestgavlen er der en del af en kamin flankeret af to kurvehanksbuede åbninger. Midt for nordvæggen er udsparet en ca. 1½ sten dyb niche i murkronen netop mellem de på facaden nævnte spor efter egetømmer fra en kvist. I murkronen i nordøsthjørnet udmunder kanalerne i ét stort hul. Det oprindelige tagværk, der er af eg, har dobbelte hanebånd, over de nederste hanebånd et nyere vandret kryds i træ. Tagværket har ret høje spærstivere ved spærfoden, der står på en dobbelt murrem af meget kleint tømmer. Taget er understrøget. Trægulvet er nyere, lagt oven på det ældre loft nedenunder.

— BYGNINGSHISTORIE

Stenhuset er et af Danmarks bedst bevarede verdslige middelalderhuse – over 500 år gammelt. Huset blev angiveligt opført af Sct. Gertrudsgodset i år slutningen af 1400-tallet, men ved reformationen blev godset inddraget af kongen og tillagt sognepræsten. Stenhuset består af kælder, to almindelige stokværk og loftsetage. Huset kom til at fungere som præstegård indtil sognepræsten overtog Lindegården som tjenestebolig i starten af 1600-tallet. I husets indre er der rester af kalkmaleridekoration fra før reformationen og på 1. etage er der nogle fladbuede gemmenicher. Mod syd har der været, et i 1967 genopført, trapparhus med indgang til begge etager; kun den nederste del er bevaret i original form med nedgang til en overhvelvet kælder. I den østlige del af huset var der to bindingsværkshuse, som blev revet ned omk.1616, men man kan stadig i dag se dørene fra stenhuset som førte ind til disse huse. Samme år blev der bygget nye huse op af stenhuset. Inden i husmuren mod nord findes et kanalsystem sig fra kælderen og op til stueetagen. Hvad dette kanalsystem har være anvendt til er stadig uvist dog kunne det være en form for varmluftsystem. Huset viser ikke levn fra et køkken, så man må formode at det har ligget i bindingsværksfløjen mod øst eller i en tværlængde inde på grunden. I 1853, under koleraepidemiens udbrud, blev Kalundborg første sygehus indrettet i stenhuset med ni senge. Dette initiativ kom fra byens store købmænd O. M. Thrane og L. Omøe. I 1859 blev det lejet af Holbæk Amtsråd og fungerede indtil 1872 som sygehus. I 1905 forærede den århusianske grosserer Chr. W. F. Bestle huset til Nationalmuseet. I 1938 opkøbte Kalundborg Kommune de bindingsværkshuse der var blevet bygget i 1616 og rev dem ned. Her blev bygget den nuværende boligkarre til pensionister. I dag bliver huset kun brugt ved særlige lejligheder. I stenhuset er der ikke indlagt vand, varme eller elektricitet.

Kalundborg Museum, 2010.

Huset er opført ca. år 1500, antagelig af Sct. Gertruds Alter i Kalundborg. Et brev fra 1499 meddeler, at Sct. Gertruds Alter har fået en grund ”vesten

op til skibslågen". Det var sognepræsten i Rørby, der i 1499 overdrog grunden til Sct. Gertruds Alter.

Til huset hørte to bindingsværkslænger mod øst. Deres udstrækning er ikke kendt, men sporene på husets østgavl med døre i alle stenhusets etager viser bygningernes højde. Ved reformationen blev Sct. Gertrudsgodset inddraget af Kronen og tillagt sognepræsten til underhold. Gården kom derved til at fungere som præstegård, hvad den måske også var før reformationen; først som bolig for sognepræsten, senere for kapellanen. Efter at gården havde stået tom i en længere årrække i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet, da præsten havde Lindegården som sin private ejendom, blev der foretaget en meget omfattende ombygning i 1616-17, hvorunder bindingsværksbygningerne blev nedrevet og nye opbygget, ligesom også stenhuset blev ændret. I 1753 solgtes det fra kirken, men var fortsat i præstens eje frem til 1853, hvor Kalundborgs første sygehus indrettedes her på privat initiativ af købmændene O. M. Thrane og L. Omøe. Sygehuset fik dog ingen lang virkeperiode i privat regi. Det blev lejet af Holbæk Amtsråd i 1859 og fungerede indtil 1872, da det nu nedrevne "nye" sygehus blev bygget, hvor nu murene af Folen og slottet er fritlagt – Ved Volden. Efter at sygehuset var flyttet, udlejedes huset til beboelse, for endeligt i 1905 at blive foræret til staten af grosserer Georg Bestle. Gaven bestod af stenhuset med en lille bid grund, mens bindingsværksbygningerne, der til dels var fra 1616 blev stående indtil 1938, hvor Kalundborg Kommune opkøbte og nedrev dem for at bygge pensionistboliger på grunden. Husene blev desværre ved den lejlighed ikke underkastet nogen form for undersøgelse, og kendskabet til dem er derfor ret ringe.

Den nedre del af trappehuset er uforandret siden opførelsen, mens den øvre del og trappen er rekonstrueret i 1969. Lemmen øst for trappetårnet kan være en senere gennembrydning for en dør, der fungerede, da trappetårnet var nedbrudt. Østgavlen rummer en række spor efter døre og vinduer samt tagspor efter to huse, der begge har fungeret sammen med Stenhuset til forskellig tid. Der har været enkeltfalsede fladbuede døre fra hver etage til det ældste hus, der har været bygget af bindingsværk. I gavlens øvre del er i nordsiden endnu en smal retkantet dør, hvis anvendelse ikke lader sig forklare ud fra taglinjerne. Det er måske en fejlrekonstruktion for en gennemmuret niche. Det nedre tagspor gennemskærer et vindue, der senere er ombygget til gemmeniche i anden etage. Stenhusets blysprossede vinduer stammer fra restaureringen i midten af 1930'erne. Der er foretaget en del rekonstruktioner omkring vinduesfalsene og lignende steder, og deres sikre forlæg er vanskelige at erkende nu. Bortset fra det runde vindue mod gaden, som synes lidt usikkert, er de nok alle i overensstemmelse med de oprindelige forhold.

Indvendigt.

Hvælvet i kælderens sydlige rum er anlagt som fladbuet, men er senere ombygget til kurvehanksbue i forbindelse med opførelsen af en ny midtermur bredere end den oprindelige. Det store rum på anden etage har

tidligere været opdelt i flere mindre værelser med træskillevægge. Ud for døren til trappetårnet har været en sekundær indvendig trappe.

Kalundborgs Historie, 1983.

Kun den nederste del af det nuværende trappehus stammer imidlertid fra opførelsen, mens resten blev genopbygget i forbindelse med en restaurering i 1967. Allerede i 1935 havde C.M. Smidt ved en istandsættelse af bygningen søgt at genskabe de oprindelige vinduer.

Vestsjællands gennemgangen, Planstyrelsen 1991.

— KILDER

Kalundborgs Historie, Bind 3, ”Byens Huse”. Kalundborg Kommune, Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen 1983.

Vestsjællands gennemgangen, Planstyrelsen 1991 ved konsulent Hanne Raabyemagle.

— MILJØMÆSSIG VÆRDI

Stenhuset ligger på toppen af bydelen Højbyen, på sydsiden af Præstegade, hvor gaden slår et knæk. Selvom bygningen ligger solitært indgår den i et samspil med gadens øvrige bebyggelse, og lig de øvrige bygninger vender tagfladen mod gaden og gavlene er orienteret øst vest. Selvom bygningen ligger højt, har man ingen fornemmelse af det dramatiske fald i terrænet umiddelbart syd for bygningen. Det fortættede byrum i den smalle, brolagte gade med kirkemuren, Vor Frue Kirke og Kirkeladen på modsatte side af gaden styrker den urbane oplevelse af stedet. Højbyen lukker sig om sig selv med sine sammenbyggede byhuse, og det eneste kig, der er ud ved Stenhusets smalle passage, opdager man praktisk talt ikke.

— KULTURHISTORISK VÆRDI

Stenhuset, der er et af flere velbevarede middelalderlige stenhuse i Kalundborg, vidner om byens store opblomstringstid i den sene middelalder, hvilket især gav sig udtryk i byggeriet. Stenhusene var opført og ejet af adelige familier eller kirkens mænd.

Sct. Gertruds Alters Gård var en boligtype af betydelig størrelse. Stenhuset, der imidlertid bare var en mindre del af hele gården, er eneste bevarede del af det samlede gårdanlæg. Stenhusets overetage har tjent salsfunktioner, og de tilmurede dørhuller mod øst har givet adgang til bindingsværkslængernes mange funktioner. Reminiscenserne af kvisten mod gaden vidner om, at stenhusets loft har været anvendt til opbevaring af varer.

Sankt Gertrud blev i senmiddelalderen en populær værnehelgen for rejsende og fremmede. I visse byer dannedes der Sankt Gertrudsgilder, hvilket også gælder Kalundborg, hvor det omtales første gang i 1395. Sct.

Gertruds Gilder tog sig bl.a. af begravelser af fremmede, der døde i sognet uden slægt eller bekendte.

Skaktavlbemalingen i Stenhusets forstue vidner om en modestrømning fra andre herskabelige samtidige byggerier, nemlig Nyborg Slot, der i Danehofsalen har samme bemalinger på væggene.

— ARKITEKTONISK VÆRDI

Stenhuset står som en solitær bygning med et massivt og lukket udtryk, idet adgangen til bygningen sker på bagsiden af huset. Massiviteten understreges af det enkle materialevalg i tegl: munkesten og munke- og nonnetegl på taget. Det enkle materialevalg samler bygningens mangeartede vindueshuller, dørblandinger, bomhuller og andre blandinger på facaderne, således at bygningen generelt fremstår som et massivt hele. Den kamtakkede gavl og renæssancegavlen med spidsbuede højblændinger forfiner bygningens ellers djærve udtryk, og giver den karakter. Det oprindelige trappetårn mod vest, der er genopbygget i 1960'erne, hvilket munkestenenes beskaffenhed vidner om, er et udvendigt muret trappetårn, hvilket er unikt for middelalderen.

I interiøret knytter de arkitektoniske værdier sig til de kontrasten mellem de oprindelige rum, med de mindre hvælvede rum i kælder- og stueetage, der vidner om deres større bæreevne, og det store salsrum på 1. sal og loftsrummet, der begge spænder i hele husets udstrækning. Endvidere knytter de arkitektoniske værdier sig til de oprindelige gulve i pigsten, ler og tegl. Væggenes stoflighed med deres mange delvist afskallede kalklag med forskellige motiver og bemalinger. Den enestående senmiddelalderlige dørplade med gamle malingslag og smedede hængsler og låsekasse. Kaminnicher og gemmenicher, hvor enkelte har bevaret hylder og lågerammer samt de stjernebemalede 1700-tals låger for gemmenichen i salsrummet.

Bygningen står generelt meget autentisk, idet den ikke har været i anvendelse i mange år. Dette gør at sommerfuglestøvet, der ligger over sådan en unik bygning, hvor man føler at man træder ind i en anden tidsalder, også er en stor arkitektonisk værdi.

— BÆRENDE FREDNINGSVÆRDIER

I det ydre knytter de bærende fredningsværdier sig til bygningens udformning med gavle og trappetårn samt anvendelsen af den oprindelige materialeholdning, eksempelvis munkesten og munke- og nonnetegl på taget. I det indre knytter de bærende fredningsværdier sig til fastholdelsen af ruminddelingen, de oprindelige bygningsdele samt den oprindelige materialeholdning.

ANBEFALINGER

- At man ved en eventuel fremtidig funktion nøje overvejer, hvordan bygningens helt specielle atmosfære fortsat bevares for eftertiden. Samt at man endvidere overvejer om bygningen skal have nogen funktion.
- At murværket mod nord eftergås for nedbrudte munkesten.
- At de knuste glas i de blyindfattede ruder udskiftes.